

Danica Pinterović

O rimskoj bronci u arheološkoj zbirci osječkog muzeja

Već je u dva navrata rimska bronca bila publicirana na ovome mjestu i to najprije brončani nalazi iz Dalja¹, a zatim bronca s terena Osijeka i okolice². Svrha ovog trećeg objavljivanja rimske bronce jest u tome da se prikaže i ona, naročito figuralna bronca naše arheološke zbirke, za koju podaci o mjestu nalaza nisu poznati. Činimo to iz dva razloga: prvi je taj, što u većini slučajeva smijemo pretpostaviti da ta bronca ipak potječe s terena Murse ili bar s kojeg obližnjeg terena, pa je onda od interesa ili u sklopu proučavanja života u Mursi, ili je od općeg interesa za proučavanje rimskog zanatstva, kulturnih karakteristika, estetskih potreba i dr. u Panoniji; drugi je razlog, da se objavi i ako u izuzetnom slučaju i ne bi potjecala s ovog terena, taj što se i pomoću nje proširuje općenit uvid u taj materijal.

U ovom radu nalaze se opisana također i dva komada koja imaju sigurne podatke o mjestu nalaza, a to je figura Apolona iz donjeg grada i kantica s lijevanom ručkom iz Dalja, no to je stoga, što su to prinove najnovijeg datuma, koje nisu mogle ući u ranije prikaze o rimskoj bronci s pouzdanim podacima o mjestu nalaza.

Brončane fibule, važne zbog mogućnosti datiranja unutar rimske epohe, brončani alat i razni sitniji dekorativni predmeti od bronce bit će objavljeni zasebno, jer se i pomoću njih dobija potpuniji uvid u karakteristike i oscilacije u intenzitetu općeg života u toku trajanja rimske Murse. No i u tome materijalu bit će potrebno odvojeno analizirati predmete s pouzdanim podacima o porijeklu, a posebno one koji to nemaju. Nama su potrebni što sigurniji zaključci koji se iz takovih analiza dobivaju, jer će se na njima temeljiti historijski prikaz Murse i njene bliže ili daljnje okolice.

Da bronca koju ovdje objavljujemo možda ipak potječe iz slojeva Murse ili kojeg okolnog terena, to slijedi iz slučaja brončane lucerne u obliku ljudskog stopala, za koju stari inventar ne odaje mjesto nalaza, no V. Celestin ju je ipak publicirao u radu »Rimske svjetiljke iz Osijeka«³, jer je ili znao ili vjerovao da odavde potječe. Stoga moramo naslu-

ćivati, da će i po koji drugi, na oko i beznačajni, no za zaključke ipak značajni, predmet potjecati s našeg terena, iako podaci o tome nisu sačuvani.

Od god. 1877. kad je muzej osnovan, ušle su u njegov sastav i neke privatne zbirke, kao Sedlakovićeva, Nuberova, Zuckerova (i dr.) za koje je poznato da su uz tuđi sadržavali i domaći arheološki materijal, no kako se tada nije toliko marilo za podatke o porijeklu materijala, materijal je poslije od V. Celestina uveden u inventar bez tih podataka.

U svim kulturama visokog nivoa bronca je bila omiljeni materijal za monumentalnu skulpturu, ali i za sitnu plastiku. Ona daje drukčije efekte negoli napr. mramor, na kojemu se odrazuje igra svijetla i sjene. Bronca daje osobite efekte u konturama i u svom posebnom sjaju, što su rafinirano znali iskoristiti umjetnici starog Egipta i umjetnici helenističkog i rimskog doba. Tada su nastala majstorska djela u tehnici bronce koja nisu poslije bila nadmašena osim u renesansnoj Italiji i u Francuskoj 18. stoljeća.

Materijal koji se ovdje objavljuje potječe dakle iz jedne epohe koja je imala velik umjetnički afinitet prema bronci. To što svi primjeri nisu na visini po kvaliteti kriva je i domaća još nevješta proizvodnja, koja međutim svjedoči o nivou zanatskih radionica autohtonog žiteljstva.

Bronca se iskucava ili lijeva. Iskucavanje služilo je ponajviše kod izrade posuđa, dok je za ostale predmete došlo u obzir lijevanje. Postepeno se već u antiki tehnika lijevanja usavršavala, kad su izumili jezgro i oklop, vezane šipkicama, da bi se u njihov međuprostor ulijevala bronca u tekućem stanju, i, kad su izumili postupak s voskom. Vremenom, za veće skulpture, došlo je u obzir lijevanje na komade koji su se poslije sastavljali zakivanjem ili navarivanjem. Čak i tokarenje metala poznavala je antika, jer je sačuvana predaja da je Teodor sa Sama, glasoviti lijevač bronce ranogrčke umjetnosti, izumio tokarsko kolo za metalne predmete.

Bronca je bila pogodna i za posebno ukrašavanje tauširanjem, nielom i emailom što je sve naša baština iz antike. Osobitu ljepotu daje staroj bronci plemenita patina. — O tehnici lijevanja bronce i o karakteristikama rimskog brončarskog zanatstva, domaćeg i importiranog, bilo je govora u ranijim prikazima naše bronce⁴.

Od figuralne bronce najprije prikazujemo antropomorfne statuete, zatim zoomorfne, a iza njih slijedi nekoliko primjera dekorativne piastike. Kako primova u brončanom suđu nije bilo osim jednog komada, a to je kantica, mi je priopćujemo na kraju ovog prikaza.

Apollo, statua bez baze. Visina 8,7 cm. Divlja patina je uklonjena i kip očišćen. Masivno lijevana, tamna bronca. U desnoj ruci nedostaje patera, predmet lijeve ruke je odlomljen i nejasno je što predstavlja. Broj inv. 7530. T. I sl. 1a i 1b.

Bog stoji na desnoj nozi, lijeva je u koljenu savinuta i neznatno naprijed pomaknuta. Desna je ruka u laktu svinuta i naprijed ispružena, a u šaci je držala pateru koja se nije sačuvala. Prsti su ispruženi, a palac podvijen, kako je i prirodno kod držanja plosnate zdjele. To što je dlan s prstima nešto uvećano izrađen da bi patera čvrsto prijanjala, nije bila vidna pogreška, jer se dlan od patere nije vidio. To što je patere nestalo, dokaz je da je bila rađena zasebno. Kakav je atribut bio u lijevoj šaci ne

može se raspoznati. Lice je dobro sačuvalo pravilne forme unatoč neznatnom oštećenju na nosu. Bujna kovrčava kosa okružuje lice i pada u pramenovima na ramena, a oko tjemena je povezana vrpcom, koje se krajevi spuštaju na oba ramena. I stražnji dio tijela pomno je izrađen. Proporcije tijela odgovaraju helenističkom kanonu mladenačke muške ljepote.

Ta statua mladolikog boga ukusnih proporcija spada u krug utjecaja Praksitelove škole. Po svoj prilici to je rad nekog italskog majstora 1. ili 2. stoljeća. Dospio je u muzej god. 1961. Nađen je prilikom gradnje temelja za novi samostan Sestara Milosrdnica na mjestu starog samostana, na njegovoj sjevero-istočnoj strani u ulici Sare Bertić br. 10. Predala ga je sestra nadstojnica.

Ova statua spada u vrednije predmete naše zbirke stoga što je nađena na tlu antičke Murse, stoga što je kvalitetan primjer rimskog brončarskog umjetničkog obrta i što je kao takav importiran iz Italije. S velikom sigurnošću može se reći, ma da nema više svoje baze, da je služio kao statua u niši kućnog lararija nekog otmjenog rimskog ili romaniziranog građanina.

Analogije nisu rijetke među mnogobrojnim varijantama grčko-rimske plastike u prikazivanju toga najomiljenijeg i najpopularnijeg boga antike, jer gotovo i nema značajnijeg grčkog ili rimskog skulptora koji ne bi bio radio Apolona. Što se atributa tiče, prikazivanje Apola s paterom ide u rjeđe slučajeve. Po tretmanu tijela i držanju ruku vrlo je srodna statua Apola koja je 1907. god. nađena u Nagydému u Mađarskoj i koja je također pripadala larariju jedne villae rusticae.⁵ Ona je veća od naše plastike, no srodna je po mirnom i dostojanstvenom držanju, kao i po atributu u desnoj ruci, pateri. Uzimljemo za potpuno sigurno, da našoj plastici pripada patera, što lako potkrepljujemo primjerom figure Lara (T. III sl. 3a) na kojoj je dlan točno isto tako izrađen kao kod Apola. Na nagydémskom primjeru lijevoj ruci nedostaje atribut, no držanje šake i prstiju gotovo je identičan kao na našem primjeru. Nagydémska statua međutim ima na leđima tobolac koji visi o remenu, a toga na našoj plastici nema. Što se patere tiče E. Thomas upozorava da je to rijedak slučaj i da Apolo ovdje ima svojstvo boga liječnika. Što se atributa u lijevoj ruci tiče, ona misli da bi to mogla biti harfa, luk ili vrč, dok A. Hekler pretpostavlja da bi mogao doći u obzir delfin. Međutim fragmenat koji je ostao u lijevoj ruci na našem primjeru ne bi ukazivao ni na jednu od ovih pretpostavki. — Vrlo je srodna našoj statui Apolonova statua iz Vršana kod Prnjavora⁶, osobito što se tiče tretmana mladenačkog tijela, a pripisuje se također krugu Praksitelovih sljedbenika.

Apolo, miniaturna statua na bazi. Visina 5,4 cm, visina baze 2,5 cm. Tamnozelena patina, masivno lijevana bronca. Nedostaju obje podlaktice; desna noga iznad koljena, a lijeva iznad stopala; vrh tobolca neznatno oštećen. Baza je napukla te na jednom gornjem i jednom donjem uglu neznatno okrnjena. Broj inv. 463. T. V, sl. 5.

Po spuštenom lijevom ramenu i prema analogijama uobičajenog kontraposta helenističke umjetnosti sudeći, bog je stao lijevom nogom na tlo, dok je desna, u koljenu lagano savinuta, vjerojatno bila stavljena ležerno na tlo; kakovo je držanje ruku bilo, ne da se zaključiti. Kako je

površina vrlo istrošena, na glavi su jedva vidljivi detalji: na ovalnom licu samo se naziru oči i nos, a za kosu se može naslućivati da je uvojcima okružavala glavu i da su se pramenovi spuštali na oba ramena. Tijelo je golo, no na lijevom je kuku zaostao rub hlamide složen u cik-caku, a tragovi mu se naziru još i na lijevom ramenu. Koso preko leđa vidi se jasnije, no preko prsiju slabije, remen o kojem je visio tobolac. Pripadajuća baza je gotovo kubična između dvije kvadratične, jedva vidljivo profilirane ploče. Bila je šuplja, no sada je sadrom ispunjena da bi se noga mogla stabilnije učvrstiti. U rukama je bog mogao držati luk i strijele ili što drugo, kako se zna po mnogobrojnim analogijama. Iako je to slabiji, šablonski rad, ipak se vidi da je rađen po dobrom helenističkom uzoru, možda i iz knjige uzoraka u nekoj panonskoj radionici. Sigurno je bio određen da stoji u nekom laraliju, o čemu govori i sačuvana baza. Poznato je da su statue u lararijima bile vrlo različitih veličina, pa i tako miniaturne kao što je ova.

Kip je dospio u muzej u prošlom stoljeću i uveden kasnije u inventar bez podataka o svom porijeklu, no nije isključena mogućnost da potječe s našeg terena, iako se to dokazati ne može.

H e r a k l o, statua bez baze. Visina 10,3 cm. Masivno lijevana bronca. Tamna patina. U desnoj probušenoj šaci nedostaje neki predmet. Broj inv. 3337. T. II, sl. 2a i 2b.

Muška gola figura, stojeći stav, težište tijela je na desnoj nozi, lijeva je naprijed istaknuta kao da je zakoraknula. Desna ruka je uzdignuta, s podlakticom gotovo vertikalno; lijeva podlaktica je isturena naprijed i u šaci drži neki okrugli predmet. Lice je grubo izrađeno: nos je velik i nepravilno oblikovan, oči su označene s dva mala kruga, a usta s malim udubljenjem. Neko pokrivalo ima izrezani otvor za lice, no tako da pokriva glavu i dio leđa i provlači se pod lijevo pazuhu, a prebačeno je preko odmaknute podlaktice. Na donjoj strani podlaktice vidi se da je ono bilo dulje, ali je tu odlomljeno. Na leđima se točno vidi, kako je pokrivalo bilo prebačeno preko glave, leđa i lijeve ruke.

Ovaj kipić predstavlja Herkula. Lavlja koža mu je prebačena preko glave, leđa i podlaktice i visjela bi s podlaktice do lista lijeve noge, da nije slomljena. U desnoj šaci držao je buzdovan i njime zamahnuo, a u lijevoj drži jabuku (aluzija na zlatne hesperidske jabuke).

Statua je grub provincijalan rad. Iz inventara se čita da je nabavljena za 10 kruna, dakle nabavljena je prije 1918. god., kada, od koga, s kojeg terena, o tom nema podataka.

U katalogu arheoloških zbirki Besançon a dvije su analogije, jedno je etruščanski, drugo italski rad⁷. U oba slučaja lavlja koža pokriva glavu, dok su lavlje šape na grudima spojene. Na etruščanskom primjeru krzno potpuno obavija tijelo i pokriva leđa, no na italskom pokriva samo gornju partiju leđa, jer je ispod pazuha provučeno i prebačeno preko lijeve ruke, kao na našem primjeru. Taj italski primjer ima ista dva Herkulova atributa, buzdovan i jabuku. Također mu je tijelo vitko i mladenačko, a lice je bez brade. Ispupčenje na glavi našeg primjera treba da označuje lavlju glavu, a pravilan četverouglati izrez na grudima mislim da treba shvatiti kao namjerni aranžman lavlje kože, a ne bi ga trebalo pripisati neshvaćanju zanatlije koji nije znao o čemu se tu radi.^{7a}

Mnogobrojne su varijacije kako je u umjetnosti prikazivan Herakle, bilo u kamenu, bilo u bronci, na novcu, na vazama ili gemama.

Njegovih 12 junačkih djela prikazano je na metopama Zevsovog hrama u Olimpiji već oko 460. godine pr. n. e. Lizip ga je oko 330. god. vajao kao novi ideal, prema kome je nastao glasoviti Heraklo Farnese (u Museo Nazionale u Napulju), djelo Glikona. Prikazan je kao ogroman bradati čovjek koji se oslanja na buzdovan i odmara se od teškog posla. Ta se koncepcija ponavlja i u rimsko carsko doba, no usporedno javlja se i lik mladenačkog Herakla s atributima kao na našem primjeru, kako se to vidi na brončanoj figuri Herakla iz zbirke Forrer⁸. U kasnorimsko doba od Komoda do Dioklecijana raste njegov kult i često se javljaju njegovi likovi na novcima, sarkofazima i skulpturama.

Rezultati J. Fitzza u ispitivanju Heraklovih statua u Panoniji pokazali su mu, da je većina likova bila u vezi oficijelnog poštivanja toga boga i stoga je mijenjala karakter prema političkoj i ličnoj koncepciji careva.⁹ To se naročito očitovalo u doba Trajana, Hadrijana, Komoda i Septimija Severa i to tako da se paralelno s grčko-rimskom interpretacijom kulta u Rimu razvijala i fenička interpretacija kulta Herkula-Melkarta. Njega su poštivali Trajan i Hadrijan, jer su bili hispanskog porijekla. Za Hadrijana je kovana zlatna medalja s likom Herakla na reversu, kako se oslanja na buzdovan i u lijevoj ruci drži jabuku, a do nogu mu stoji prova, simbol riječnog božanstva i bogova feničkih. Legenda HERC GADIT (Herculi Gaditano) ukazuje na feničku interpretaciju.¹⁰ Heraklovi likovi s bradom moraju se datirati na kraj 2. st. u doba cara Komoda, također ljubitelja Heraklovog kulta.

Treći puta taj kult postaje dominantan, upozorava J. Fitz, za vladavine Septimija Severa koji je poštivao Herkula-Melkarta i Libera kao dva afrička boga koji se odlikuju kao zaštitnici njegova rodnog grada, Leptis Magne. Sada se Heraklo prikazuje opet golobrad, mirnog ponosnog držanja, s buzdovanom, lavljom kožom i često s hesperidskim jabukama.

Što se naše statue tiče, kako nikakvih podataka o porijeklu nemamo, ne možemo ništa tvrditi, već samo pretpostavljati. Uz pretpostavku, da ona potječe s našeg terena, ona bi nam bila jedan dokaz više o rasprostranjenosti kulta toga boga baš ovdje u Mursi¹¹ i to vjerojatno u epohi Severa i da je bila produkt koje domaće zanatske radionice (možda i galske, jer su trgovačke veze u to doba bile prisne između dviju pokrajina). Služila je kao kulturna statua kojeg romaniziranog građanina ili vojnika.

L a r. Statua bez baze. Visina 7,9 cm. Masivno lijevana bronca. Svjetlo-zelena patina. Na desnoj uzdignutoj ruci odlomljena je šaka. Obje noge, koje su od koljena bile lijevane zasebno i utaknute u statuu, nedostaju. Broj inv. 2624. T. III, sl. 3a i 3b.

Figura u uspravnom stavu. Desna uzdignuta i u laktu savijena ruka držala je neki predmet. Lijeva podlaktica je isturena i drži na ispruženom dlanu pateru. Pravilno ovalno lice obrubljuje pomno češljana kovrčava kosa s radjeljkom u sredini. Oko glave vijenac, kojega trake padaju sa zatiljka na oba ramena. Kratka tunika siže do koljena, a pridržana je o struku pojasom, vezanim sprijeda u dva čvora. Na obje strane figure krajevi tunike uzmahani su uslijed živahnog pokreta figure.

Predmet je nabavljen za muzej za 5 kruna, piše u inventaru, dakle je nabavljen još u austrijsko doba. Nikakovo mjesto nalaza nije označeno.

Lari su bili duhovi zaštitnici, koji imaju zaštitnu moć nad domovima ljudi, njihovih porodica i imanja. Oni nisu bili božanstva kao Penati, već duhovi čuvari, a oltar im je bio kućno ognjište u atriju, na kojem je svaki od ukućana bogovima žrtvovao. No vjerovalo se da su oni od utjecaja i izvan domova na svakom mjestu, gdje se ljudi kreću: na ulicama, cestama, poljima i u zgradama, bilo u gradu bilo u polju. Po tome se i razlikuju npr. »Lares compitales« (čuvari raskršća), »viales«, »rurales« i »familiares«. Uvijek su prikazivani kao mladi ljudi, okrunjeni lovorovim vijencem, u kratkoj tunici i s visoko uzdignutim rogom (cornucopiae ili askos). Često ih nalazimo u Pompejima na zidovima kuća, u kuhinjama, pekarnama ili nad ulaznim vratima, često tada u parovima, po jednog sa svake strane, no uvijek u istom odijelu i stavu.

Kako je izgledala statua u svojoj potpunosti, pokazuje T. V, sl. 6. To je Lar antičke zbirke (u Civici Musei di Storia ed Arte) u Trstu, koji u lijevici drži askos u obliku glave kokota, a u desnici pateru. Bujna kosa, položaj ruku, kratka tunika, uzmahani nabori kao i gotovo ista veličina figure dopuštaju usporedbu s našom figurom, na kojoj također moramo zamisliti askos u desnoj ruci, plesni korak, i sandale na nozi.¹² Analogije nisu rijetke¹³. Vrlo je srodna našoj figura Lara arheološke zbirke u Montbéliardu¹⁴, koja je nađena u Mandeure-u. Stav je isti kao na tršćanskoj figuri, samo je još življi, jer se od živahnog plesnog pokreta kratka tunika sasna raširila. — No zanimljivija je statua, nađena u Bavai (u belgijskoj Galiji rimskog doba) potpuno sačuvana, koja je srodna tršćanskoj, osim u detaljima kao što je vrh ritona koji se tu završava orlovskom, a ne kokotovom glavom¹⁵. No u opisu se izričito napominje, da je stražnja strana isto tako pomno izrađena kao prednja, ali udubljena (creusé) i daje utisak aplike. Tu karakteristiku ima i naš primjerak, jer je figura napadno plosnata i na leđima oko pojasa udubljena, a ipak do krajnosti pomno izrađena tako da o funkciji aplike ne može biti govora. — Ne može se niti mimoići poredba našeg primjera s jednom vrlo kvalitetnom varijantom iz Panonije Superior, iz Nagydéma¹⁶. To je 24 cm visoka figura, na 8 cm visokom, ukusno izrađenom, okruglom postolju, dakle neobično velika za uobičajene brončane figurice skromnih panonskih lararija. Nađena je zajedno s visoko umjetnički izrađenom brončanom statuom Apola (spomenuta ovdje na str. 3/4) u larariju vile imućnog italskog doseljenika. Diferentna je od navedenih primjera po tome što u lijevici drži rog obilja, što osim tunike nosi i pallium, što je prikazana kao u lakom koraku te djeluje mirno i uzvišenije od dva prethodna primjera. Na tunici ima jasnih tragova, da je tu označen bio »clavus angustus« i prema tome, tu se radi o rijetkom primjeru Lara nekog pripadnika viteškog staleža. Osobito se ističe i ukusno izrađeno i potpuno sačuvano postolje, te se nagydémski Lar može svrstati među najljepše brončane figure obiju Panonija, i očito predstavlja rad kakove dobre italske radionice 1. st.¹⁷

Kako je naš primjer, iako je oštećen, ipak dobro sačuvao umjetničke kvalitete majstora koji ga je izradio, lako je mogao baš zbog toga biti nabavljen s kojeg drugog, a ne našeg terena, da bi u zbirci bio predstavljen zbog kvalitete i tipičnosti. On je svakako produkt dobre italske

radionice 1. st. i dakako da je služio kao predmet nekog kućnog lararija uz ostale bogove ili heroje ili duhove, koje je dotična porodica poštivala.

Eros. Statua bez baze, visina 10,2 cm. Masivno lijevana bronca, s tamno-zelenom patinom. Na lijevoj ruci nedostaje šaka, na desnoj podlaktica, dok je od lijeve noge odbijeno stopalo; također nedostaju i krajevi oba krila na leđima. Broj inv. 2293. T. IV, sl. 4a i 4b.

Figura je prikazana u lebdećem stavu, lijeva noga je vjerojatno stajala na nekom podnožju, no jako unatrag zabačena i u koljenu savinuta desna noga, te raširene ruke daju impresiju lebdenja ili lijeta. Uzdignuta lijeva vjerojatno je držala luk, a desna strijelu. Okruglo i relativno veliko lice na kratkom debelom vratu nema prave djetinje draži. Vrlo pomno cizelirano izrađena je kosa koja ima nad čelom vezana dva pramena, dok na zatiljku stoji u dva reda poredano po 6 gustih uvojaka, a to je stereotipna frizura malih erosa kasne antike. Krila su bila raširena kao za lijet. Puno tijelo prikazano je meko i u ispravnim dječjim proporcijama. U svojoj cjelini to je osrednji rad, no nastao prema nekom dobrom uzoru. Ne raspolažemo nikakvim podacima o njegovom nalazu, niti o kupnji sa strane muzeja, pa je bliska pomisao, da potječe s našeg ili obližnjeg terena.

Ova figura, po veličini, po lebdećem ili letećem položaju, po frizuri, raširenim rukama i krilima liči Erosu, iskopanom na terenu vojarnâ u donjem gradu, no bolji je zanatlijski rad od njega.¹⁸

Možemo s velikom sigurnošću, oslanjajući se na brojne analogije smatrati, da su ovdje atributi bili luk i strijela i da je prikazan vrlo poznati Eros, dečko pun lukavosti i objesti, okrutni mučitelj ljudi i bogova, koji pomoću zlatnih krila lijeće unaokolo s lukom i napunjenim tobočcem i ranjava sve što živi na zemlji, na nebu, u moru i u podzemlju.

Da li je ovaj predmet stajao u kućnoj niši u atriju ili je krasio kakav oveći predmet u 2. ili 3. st. ne može se konstatirati, no vjerojatnija je prva pretpostavka.

Ruka, desna. Zelena patina na grubo istrošenoj površini. Nedostaju palac i kažiprst. Ruka je odlomljena nad laktom. Dužina 6,5 cm. Inv. broj 461, T. VIII sl. 16.

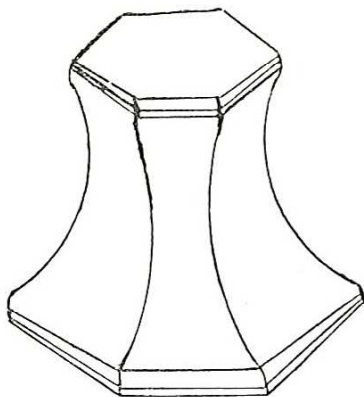
U izvjesnom smislu fragmenti figura i uopće mnogih predmeta vrijede koliko i cijeli predmet, jer govore tipološki, tehnički, pa i statistički. U laktu lagano savinutu i dobro modeliranu ruku lako je zamisliti da je pripadala i bila odlomljena od statuete kakovog mladenačkog nagog božanstva, prikazanog s takovom gracioznom gestom ruke. Mogao je to biti Apolo, Bakho, Hermes, Narcis ili netko drugi. Razmjerno prema veličini ruke statua je mogla biti oko 22 cm visoka, a to je visina rjeđa za statue skromnijih privatnih svetišta, te se može pri tom pomišljati na svetište neke uglednije rimske ili romanizirane obitelji. Porijeklo i okolnosti nalaza potpuno su nepoznati, ali kako se radi o fragmentu nedovoljno atraktivnom za strast i spekulaciju kolekcionera, nije vjerojatno da ga je ikad itko donio s drugog terena i predao ili prodao muzeju. U ovom slučaju postoji maksimalna mogućnost da je ta ruka iskopana na terenu donjeg grada i s tim joj se vrijednost u našoj zbirci i povećava.

Analogije su mnogobrojne, stoga upućujem samo na tri fragmenta antropomorfnih statua s terena Murse koji svojim različitim veličinama

dokazuju postojanje brojčanih skulptura od monumentalnih do sasvim skromnih dimenzija.¹⁹

Baza brončane figurice. Šuplja je, a pokrivena tamnijom patinom u mrljama. Visina 3.8 cm. Br. inv. 2323, crtež 1.

Crt. 1



Šesterobridna je, s konkavno udubljenim pobočnim plohami. Gornji i donji rub prate gravirane paralelne linije. Služila je nesumnjivo kao postament za figuru kakovog božanstva.

Kupio ju je za muzej grad Osijek od O. Frimla 1899. god. za 2 filira. Ovaj podatak govori za to da je baza nađena na terenu Osijeka, a dospjela je u posjed O. Frimla, poznatog kolekcionara osječkih starina. Nije vjerojatno da bi baza potjecala s kojeg udaljenijeg terena i trgovinom dospjela u ruke O. Frimla, jer ona bez svoje figurice nije interesantna za sakupljače starina, osim za onoga koji je zainteresiran za domaći lokalni teren, što je bio slučaj kod Frimla. Iz literature su poznate mnoge varijante takovih baza, ali ih nećemo navoditi već samo ukazati na primjer miniaturne figure Apola na T. V, sl. 5. — Ovoj bazi pristaje statueta od najviše 8—9 cm.

Od zoomorfnih statua samo jedna je možda služila u kultne svrhe i stoga ju pripisujemo na prvome mjestu, ostale su služile kao ukrasi.

B i k. Potpuno sačuvana statueta bika izrađena je šematično. Visina 5.7 cm. Masivno lijevana bronca, tamno-zelena patina. Broj inv. 1336, t. VI sl. 7.

Bik je u mirnom stavu, a tijelo mu počiva na sve četiri noge. Oči su označene kao dvije male izbočine, a stršeća uha i dva kratka roga stvaraju naglašenu horizontalu na čelu. Linija moćnog podvoljka od gubice do prsiju ide paralelno sa zatiljkom. Spolni organ šematično je izrađen, a rep malo podvijen. To je zanatlijski osrednji rad, no likovno vrlo karakterističan.

Poznat je kult Apisa u Egiptu, koji se u 2. tisućljeću rasprostranio i u Siriju i u Evropu. Sjetimo se kulta »Baala« u Fenikiji, »zlatnog teleta« kod Židova, Minotaura na Kreti i mnogobrojnih likova bikova u dekoraciji halštatskog vremena. I klasično doba stvara Mitru, koji ubija bika poput Tezeja koji ubija Minotaura, i stvara priču o Feničanki Europi koju Zeus u obliku bika odvodi na Kretu. Bikovi se u klasično doba javljaju i na novcu Phaestusa, Gortyne, Sybarisa, Eretrijske. U grčko-rimskoj ornamentici »bukraneon« igra veliku ulogu i javlja se na mnogim predmetima.


Poznat je brončani kip trorogog bika u nadnaravnoj veličini, koji se u fragmentima našao na mjestu hrama na foru galo-rimskog grada Octodurura u Švicarskoj.²⁰ No to je izuzetan slučaj. Tih trorogih mitoloških bića ima i inače sačuvanih kao napr. kip 45 cm visokog i umjetnički izrađenog bika koji se 1756. našao na terenu Avrigney-ja (Haute-Saône). Datira se u 1. st. n. e., a nalazi se u muzeju u Besançonu. I taj, još uvijek dosta velik primjer, smatra se da je pripadao nekom svetištu, a ne privatnom larariju.²¹

Od manjih brončanih likova bikova jedan trorogi 4.8 cm visok, grubo rađen i oštećen, nađen je u Maizières-u (Haute Saône), a dva dvoroga nepoznate provenijencije, 6.8 i 6.4 cm visoka, nalaze se u besançonskoj kolekciji.²² To su dva ponosno stupajuća bika, koji repom udaraju o bok. Takovih likova ima iz antike u velikom broju, osobito u Italiji, u Grčkoj i u krajevima na Dunavu i Rajni. Figuracije te divinizirane životinje tako su mnogobrojne, da je nemoguće sastaviti iole potpun prikaz.

Naša je plastika nabavljena za 10 kruna, kako piše u inventaru. Iz tog podatka slijedi da je nabavljena još prije prvog svjetskog rata, da li u ovom ili prošlom stoljeću, neizvjesno je. Potpuno je nepoznato odakle je dospjela u zbirku. Nagadanja su uzaludna, može se samo pomišljati da je to kulturni predmet, možda u vezi s kojim od orijentalnih kultova.

Majmun. Lik majmuna u sjedećem položaju na bazi, visok je svega 6.2 cm, dok je veličina baze 6x2.9 cm. Masivno je lijevan i ima tamnu patinu. Inv. broj 464, t. VI sl. 8.

Sa stražnjim je nogama prislonjen uz 4-stranu, šuplju prizmu; prednje noge su ispružene, glava uzdignuta i neznatno na lijevo nagnuta. Dugoljatom udubinom naznačene su priležeće uši, a okruglim udubinama oči, dok na gubici cizelirani zarezi naznačuju zube. I nosnice su označene zarezima, a sasma plitkim crticama na niskom čelu označene su dlake. Rep se ovio oko trbuha i s dlakavim krajem završava na leđima. Tijelo je majmuna disproporcionirano, jer je nesrazmjer između prednjeg i stražnjeg dijela tijela velik. Prednje noge ne liče na majmunove, jer nemaju razvijen lakat i modelirane prste. Samo priprosti urezi ima da znače prste. Potpuno je skraćen postupak kod prikazivanja stražnjeg dijela tijela tako da se noge jedva mogu anatomski prepoznati. Figura s prizmom i bazom ujedno je lijevana. Baza je plitka i šuplja i ima 4-uglati otvor koji ide kroz prizmu. Sudeći po ovim detaljima baza je očito uz nešto bila pričvršćena tako da je svojim šupljinama uz nešto prijanjala, dok se kroz otvor prizme nešto provlačilo, odnosno figura se na nešto naticala.

Na bazi ostrag ispod prizme urezan je neki znak ili slovo:  Kojoj vrsti majmuna pripada ovaj lik, teško je reći zbog nedovoljno točnih anatomskih pojedinosti, no radi se o vrsti majmuna starog svijeta, Azije ili Afrike, koja ima dug kitnjast rep.

Ova figura je svakako bila ukrasni detalj nekog komada namještaja; najbliža je pomisao da je to završni ukras ručnog naslona stolca u sobi ili sjedala u kolima. Likovno to je slabiji rad i treba ga pripisati kojoj provincijalnoj radionici. O provenijenciji ne postoje podaci.

Konjska protome, na bazi. Desna prednja noga je odlomljena. Masivno lijevana bronca s tamnom patinom, mjestimično hrapava površina. Visina 4.8 cm. Broj inventara 462. T. VII, sl. 8.

Vrlo šematičan, no proporcionirani rad. Oči se ne naziru više, možda su one kao i neki drugi detalji bili ciselirani ali su se tragovi na hrpavoj površini izgubili. Uši, griva, gubica, kopito, šematično su izrađeni. Poza prednje noge podsjeća na skok ili trk. Figura je ujedno lijevana s pločicom iz koje izlazi, a pločica liči na 4-uglati probijeni žlijeb, pomoću kojeg je predmet na nešto bio pričvršćen.

Na jednom od dva vrča iz Dalja na rubu se nalazi protome konja, koji prednjim nogama prijanja točno uz rub vrča²³. To su poznati tipovi vrčeva izrađenih u sakralne svrhe i zbog različitog oblika isključena je mogućnost ovu protome dovesti u vezu s tim vrčevima. Navodim stoga druge tri paralele. Prvo je mala protome, 4.8 cm visoka, u zbirci Montbéliard, koja vrlo liči, likovno i po veličini, našem primjeru. Navarena je na modernu heksagonalnu prizmu²⁴. Po svemu sudeći služila je istoj dekorativnoj svrsi. Drugo su dvije međusobno slične protome koje izlaze iz šupljeg cilindričnog tambura (njihov je promjer 9.5 cm, no same figure mogle su biti neznatno veće od osječkog primjera). Nađene su u Besançonu i dospjele su u zbirku Besançon. Po cilindričnom nastavku se sudi da su to bili ukrasi sa kapice osovine kola (u koju su utaknute žbice).²⁵ Da li se naš primjer može dovesti u vezu s kapicom osovine točka, ne bi se moglo tvrditi, jer nema dovoljno analogija. Ako besançonske ukrase na cilindričnoj kapici usporedimo s ukrasom ljudskog poprsja na kapici osovine kola iz Poljanca²⁶, uočljiva je razlika: konjske protome izlaze iz sredine kapice, dok ljudsko poprsje iz Poljanca tvori klin kapice i nasadeno je na vrh kapice. Kako već ova dva primjera pokazuju varijante, nije isključena ni neka treća varijanta što se načina za nasadivanje tiče, pa je lako zamisliti da je naš primjer ipak bio u vezi s ukrasom na točku²⁷, ili, kako analogije također pokazuju, s ukrasom na kamutu.²⁸

Podataka o porijeklu te protome nema. Iz ovoga bi se moglo zaključiti, budući da taj predmet ne ide u red nekih estetskih ili značajnih predmeta antike za koje se muzej staroga tipa morao potruditi da ga se domogne, da je nađen na terenu donjeg grada, možda zajedno s još nekim predmetima od bronce, za koje smatramo da su sastavni dijelovi s rimskih kola, a to su poprsje menade, završetak ruda, razni okovi kola i orme i dr. Svi su ti predmeti slabije kvalitete po izradi, pa su možda i nađeni zajedno, te bi vrijedilo, da se zajednički prostudiraju, da bi se možda dokazala egzistencija službenih kola u Mursi na koja su imali pravo samo viši državni činovnici²⁹ (takova su kola naime običavala imati brončane okove i figuralne ukrase).

Kljun. Masivno je lijevan. Tamna patina. Dužina 4.6 cm. Inv. broj 467. T. VII, sl. 10.

Kljun ptice grabljivice, gornji dio orlovski je savinut i duži od donjeg. Kljun je otvoren, kao kod krika ili grabljenja hrane. Na gornjem dijelu dvije udubine označavaju nozdrve. U dnu između oba dijela nalazi se okrugla, 4 mm u promjeru velika rupa. Nešto veća rupa izbušena je lijevo iznad nozdrve. Kljun ima neravan rub, izgleda kao da je otrgnut od nečeg na što je bio navaren.

Mora se pomišljati, da je to orlov kljun i da je otrgnut od figure orla, kojemu je pripadao. Orao je Zevsov atribut, no on je također i

simbol rimske države i vladarske moći. Orao je bio i znak prve manipule svake legije, dok ga Marije nije uveo kao znak legija i odredio da svaka legija ima svoga aquilifera, koji je jedini imao pravo da znak orla nosi na vrhu dugačkog koplja. Orao, aquila, na vrhu koplja jednog aquilifera bio je od srebra, katkad od zlata, no i od bronce, a obrana toga znaka u ratu bila je sveta dužnost legije. Orao je često bio prikazan sa raširenim krilima, a katkada i s vijencem u kljunu ili u pandžama.

O porijeklu toga predmeta nikakvih podataka nema. Vrlo je vjerojatno, jer se radi o fragmentu, da je i on donesen u muzej s terena donjeg grada. Da li je pripadao atributu nekog Zevsovog kipa, ili simbolu kipa kojeg vladara ili znaku legije, nije moguće ustanoviti. Zbog probušenih rupa na dnu kljuna nameće se pomisao, da je pripadajući orao u kljunu nosio vijenac.

O v n o v a g l a v a. Masivna je, no šuplja. Tamno-zelena patina. Očuvanost potpuna. Dužina 3.9 cm. Inv. broj 3663. T. VII, sl. 11.

Glava je fino modelirana. Oči i gubica prikazani su cizelirano, dok su rogovi, uši i kovrčave dlake prikazani plastično. Između rogova nižu se uvojci u tri reda, a niže na vratu u dva. Promjer okrugle šupljine je 2,1 cm, dok je debljina stijenke 5,5 mm.

Ovaj je predmet bio bez sumnje ukras na kraju drške jedne patere ili kaserole. Kako je bila posebno lijevana, odlomila se upravo na mjestu gdje je prianjala uz profilirani prsten kanelirane drške, kako je to dovoljno po analogijama poznato. Držak, kojemu taj ukras pripada, po veličini i tipu odgovara primjeru drška iz Solina iz zbirke Lanza koji se nalazi u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu³⁰. Sličan je primjer držak patere s ovnovom glavom, zavojitim rogovima, profiliranim prstenom oko glave i kanelirama, nađen u Mandeure-u, a dug je 16,1 cm te i on potvrđuje da se u našoj zbirci nalazi fragmenat koji je pripadao tome tipu patere s takovim drškom³¹.

Druge primjere nije potrebno navoditi, jer je tip posude poznat i jer je relativna raširenost patera u Panoniji dokazana, iako baš za teren Slavonije dosada nije bilo evidentirano mnogo primjera³².

Zanimljivo je napomenuti, da su već i Etrušćani, čiji je udio u razvoju rimske civilizacije i kulture bio vrlo značajan, na svom suđu i raznim predmetima stavljali ovnovu glavu za ukras; Grci i Rimljani poznavali su bojnu spravu (krios, aries), koja je u svom najprimitivnijem obliku bila debela greda, a na njenom kraju bila je od željeza izrađena ovnova glava, kojom je ujedinjenim snagama više vojnika udaralo o zid neke utvrde, da bi ju rušili; ugravirane ovnujske glave na gemama-amuletima imale su magično značenje^{32a}.

Analizama i analogijama dokazano je da su kvalitetno izrađene patere u Panoniji došle importom iz italskih radionica u 1. stoljeću. Importu iz Italije pripisujemo i pateru od koje se s drška odlomila naša ovnova glava.

L a v l j a m a s k a, dvostruka. Šuplja je no masivno lijevana. Tamna patina. Promjer okrugle šupljine 4.6 cm, dužina 4 cm. Inv. broj 3339. T. VIII, broj 12.

Oba su lica jednako izrađena, imaju izražene oči, čeone nabore, snažne gubice i iskešene gornje zube. Namjesto donje čeljusti i donjeg lica

ponavlja se takova ista gornja partija. S obje strane iskešenih zubi na krajevima gubicâ nalaze se dva oveća okrugla otvora, kroz koja je vjerojatno provučen pomičan prsten. Oba lica obrubljuju u dva pojasa kose, snažno ugravirane linije. Na vanjskom pojasu vidi se da su tu bile tri rupe, od kojih je samo jedna potpuno sačuvana, a služile su za zakovice.

To je pomno rađen i masivan primjer ukrasnog okova neke velike posude (možda i namještaja), vjerojatno italske radionice ranocarskog vremena.³³

Lavlja maska. Svjetlo-zelena patina. Dužina 3.8 cm. Inv. broj 459. T. VIII, sl. 13.

Maska je ovalna, stilizirana, šuplja i ima 3 jednake rupe: na mjestu gubice u sredini i po jednu sa svake strane. Grubo u osnovnom obliku modelirana glava, naknadnom je obradom dobila potrebne karakteristike, tj. ugravirane su male okrugle oči, nozdrve i dlake oko gubice. Cijelo je lice u okviru, koji gore tvori vijenac cizeliranih linija u cik-caku a niže dolje vijenac mrežastih linija.

Takovi ukrasni okovi mogu se naći na najrazličitijim predmetima. U Nemesvámos-Baláczapuszta nađena je 4-uglata brončana ukrasna pločica koja je pokrivala bravu neke kasete, a bila je ukrašena s 8 lavljih glava, simetrično poredanih oko ključanice. E. Thomas koja je taj rimski nalaz publicirala³⁴ misli da takovi okovi nisu rađeni u panonskim radionicama, već u galskim, gdje su masovno iz istih matrica proizvodili takove maske u raznim veličinama za ukrasne okove i snabdjevali zemlje od Britanije sve do Podunavlja. Okovi spomenute kasete su u koncepciji i šematičnoj izradi vrlo slični našoj maski, te stoga i mi moramo pomišljati da je maska produkt neke provincijske radionice. No zbog prilično velike konveksnosti i rupa koje su služile za prsten očito je naša maska morala služiti kao ukras na nekoj posudi ili manjem komadu namještaja.

Obje lavlje maske ostale su bez podataka, no vrlo vjerojatno potječu s našeg terena. Po kvaliteti u izradi prva je italski import ranocarskog vremena, dok je druga provincijski rad, bilo galski bilo panonski, s kraja 2. ili iz 3. stoljeća.

Čovječja maska. Žensko lice. Tamno-zelena patina. Dužina 4 cm. Inv. broj 456. T. VIII, sl. 14.

Kosa je na čelu raščesljana i malo uzdignuta u obliku diadema. Oči su velike i široko otvorene. Nad korijenom nosa dva su nabora. Nos je širok i od udaraca uleknut. Stražnja strana maske je uleknuta, a na obje strane lica tragovi oštećenja, kao da je maska o nešto bila pričvršćena.

Ovaj je predmet već odavno u posjedu muzeja, no bez podataka o mjestu nalaza. Ipak pretpostavljamo da je mjesto nalaza bilo negdje u donjem gradu i da je taj ukras odlomljen s kakove ukrasne posude ili nekog drugog predmeta. Po kosi češljanoj kao diadem sudeći može biti da je rađena u doba cara Trajana ili Hadrijana, kada su žene iz carskih porodica nosile frizure s diademom ili frizuru češljanu kao diadem.³⁵

Lavlja šapa. Tamna patina. Visina 3.6 cm. Inv. broj 3692. T. IX, sl. 18.

Solidan i ukusan rad, koji u stvari nije ništa drugo do odlomljen komad nožice nekog lakšeg predmeta. Napadno liči nozi srebrnog tronožnog stolića Hildesheimskog blaga, no zbog njegovih manjih dimenzija ne

možemo ga pripisati nekom stoliću, već jedino kaseti, cisti, kandelabru, lampadariju ili tronožnom stalku (tripos) za kotao.

L a v l j a š a p a na kraju, u luku savinute, brončane letvice. Sivo zelena patina. Presjek letvice trokutan. — Visina 8.2 cm. Inv. broj 5256. T. IX, sl. 17.

Slabija provincijalna izrada. Letvica je gore i dolje odlomljena, gore je odlomljena baš na mjestu gdje je bila uleknuta i gdje se nalazila rupica. Prema mnogobrojnim analogijama zamišljamo da je i taj predmet služio kao tronožna baza za neki lakši predmet. Ukazujem na primjer trodjelne noge kandelabra iz legijske utvrde Vetera II³⁶. Sva tri dijela noge završavaju delfinovom glavom, no vrlo su srodni našem fragmentu zbog savinutih letvica, sastavljenih ujedno i pričvršćenih oko osovine kandelabra. Tu se radi o tipu kandelabra s rasklopivom trodjelnom nogom i s pomičnom osovinom, s kojom se mogla regulirati potrebna visina kandelabra. Takovi su kandelabri bili praktični za putovanja. Ne da se sa sigurnošću tvrditi, da je naš fragmenat služio na kandelabru, ali je vjerojatno bio dio trodjelnog podnoška za neki lakši predmet.

Već su etrurske ciste imale ponajviše noge s lavljim šapama, kako se to vidi na primjeru glasovite »Ficoronske ciste« i na brojnim drugim primjerima iz antike. Nisu to ni morale biti uvijek lavlje šape već i noge drugih životinja kao konja, goveda, ptica grabljivica i sl.³⁷. No ipak na najukusnijim komadima namještaja ili lakših predmeta nalazimo kao najuspjelija rješenja noge s lavljim šapama i pandžama, a to je kasnije preuzela i renesansa i barok i primijenila u arhitektonici namještaja.

Uzimljemo za sigurno da su oba naša fragmenta iako za njih nema podataka ipak u vezi sa životom rimske Murse i da nam govore o kasetama, cistama ili tronožnim stalcima za kotlove. Jedan od dva predmeta govori za neki komad finije izrade, a drugi je pripadao možda nekom kuhinjskom predmetu sudeći po slabijoj izradi.

Ž a b a na karičici. Tamno-zelena patina. Promjer okrugle pločice na kojoj je modelirana žaba je 2.2 cm, promjer karičice o kojoj predmet visi je 1.6 cm. Inv. broj 458. T. VIII, sl. 15.

Žaba je prikazana na sve četiri noge kao spremna na skok. Dobro je modelirana i ima ugravirane oči i usta. Na stražnjem dijelu tijela izrađen je sitan prsten u koji je provučena karičica. Porijeklo i okolnosti nalaza potpuno su nepoznati.

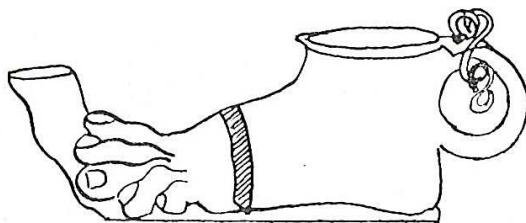
Radi se o amuletu koji se nosio oko vrata. Amuleti su poznati iz pradavnih prehistorijskih vremena, a izrađivali su se iz najrazličitijih materijala u najrazličitijim oblicima. U egipatsko doba amuleti imaju oblike svetih životinja, skarabeja, mačaka, krokodila, bikova i dr. Amuleti su često i žabe, zmije, pauci, djetelina, zubi, pandže, mjesec, sunce i mnogo drugo. U Egiptu se žabe smatraju simbolima besmrtnosti. Još u pred-rimsko doba amuleti i skarabeji javljaju se u Etruriji, na Cipru, na Kreti i u Kartagi. Ponešto od toga inventara amuleta javlja se već rano u Rimu, no mnogo je rasprostranjeniji u carsko doba kad su orijentalni vojnici raširili svuda običaj nošenja skarabeja i amuleta s raznim simbolima. Također i na Sabacijevim votivnim rukama nalazi se žaba kao apotropejski znak.

O našem primjerku može se samo nagađati da pripada orijentalnom kulturnom krugu rimskog carskog vremena.

Svjetiljka u obliku ljudske noge. To je dobro modelirana lijeva ljudska noga u obući. Dužina potplate 9.6 cm. Zelena patina, mjestimično gruba. Odbijen je mali prst, a ispod palca je oveća rupa na mjestu kljuna lampice. Nepotpun je i lančić, odlomljena je i ručka, a nedostaje i poklopčić na otvoru za ulje. Broj inventara 2814. T. IX, sl. 19. Ovu je lampicu nabavio muzej za 1 krunu, dakle još prije godine 1914.

Noga je prikazana u vrsti obuće koja se zvala »solea«, a to je bila sandala najjednostavnije forme koja se sastojala od potplate, vezane preko stopala kožnatom trakom. Taj se remen na lampici vidi na obje strane do korijena nožnih prstiju. Noga je šuplja i nad zglobovima se završava okruglim otvorom s vodoravno izvraćenim rubom za ulijevanje ulja. Rub se ostrag produžuje u trokutni završetak, na kojemu je pričvršćen ostatak lančića, dok je ispod njega ostao fragmenat okrugle prstenaste ručke. Lančićem je bio valjda vezan i poklopac, da se ne bi izgubio, no on nedostaje. Ispod nožnog palca, koji je malo podignut nastala je oveća rupa na mjestu gdje je bio nasaden rogu sličan kljun s vodoravnim rubom, za fitilj. Kako je lampica izgledala u neoštećenom stanju prikazuje šemačan crtež br. 2., a načinjen je prema analogiji lampice iz kolekcije u Be-

Crt. 2

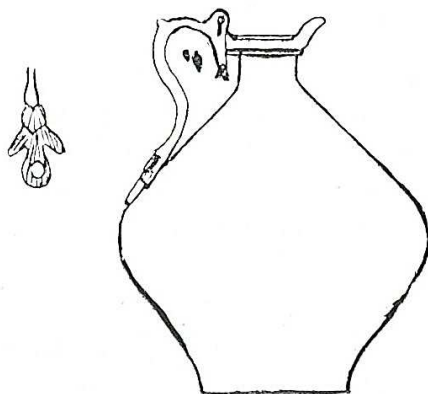


sançonu.³⁸ Lampica te kolekcije još je pomnije izrađena od naše i prikazuje nogu u obući, zvanom »crepida«, u koje su prsti slobodni, no peta i strane stopala su pokriveni. Kljun je izrađen u obliku roga obilja, dok ručka imitira dvostruko užezano u čvor. Lampice u obliku ljudskih nogu često su izrađivane u antiki, kako se vidi po analogijama.

Naš primjer publicirao je V. Celestin³⁹ i uvrstio ga je u rimske svjetiljke iz Osijeka, premda u inventaru nije označeno mjesto nalaza no on je očito znao točno otkuda je predmet dospio u muzej. Baš ovaj primjer ponukao nas je da smo u više slučajeva smjeli pretpostaviti da su predmeti dospjeli u muzej s našeg terena, iako to nije bilo nigdje zabilježeno.

Kantica od brončanog lima s lijevanom ručkom. Visina 21 cm. Zelena, dijelom divlja patina. Donji dio znatno je oštećen i restauriran. Broj inventara 7723. Crtež broj 3.

Crt. 3



Spada u značajne prinove naše zbirke rimske bronce. Predali su je muzeju radnici ciglane u Dalju god. 1964. Isti ovaj tip kantice zastupan je u zbirci jednim primjerom s osječkog terena, dok dvije lijevane ručke koje potpuno odgovaraju ovom tipu, a koje su se odlomile od svojih kantica govore za to da je tih kantica na ovom terenu moralo biti u većem broju.⁴⁰

Ovaj u Panoniji vrlo raširen tip suđa svrstao je A. Radnoti u grupu »limenih kantica s lijevanom ručkom«. Našle su se u velikim masama u utvrdama na Rajni i utvrđeno je da su to provincijski produkti 2. i 3. stoljeća. Masovna njihova fabrikacija počela je vjerojatno u Hadrijanovo doba i odonda je ta roba dunavskim putem dolazila i u Panoniju.⁴¹

Naš primjer iz Dalja na Dunavu, kao i u novije doba nađen primjer iz Vetera II na Rajni⁴² uz ostale sve primjere samo još jednom dokazuje da su to bili neophodni rekviziti rimskih vojnika u utvrdama uzduž Limesa, tokom 2. i 3. stoljeća.

Bronca obuhvaćena ovim prikazom, služila je, osim kantice, u kulturne i dekorativne svrhe, a kako s priličnom vjerojatnošću smijemo pretpostaviti da je u većini slučajeva nađena na našim terenima (osječkom ili okolnom), ona proširuje naš krug poznavanja panonsko-rimske bronce vezane uz život u Mursi ili njenoj bližoj okolini. Za sve koji se bave životom u rimskoj Panoniji, bilo kod nas, bilo u susjednoj Mađarskoj ovaj je materijal od koristi za bolje upoznavanje rimskog brončarskog zanatstva, kako sa tehničke i funkcionalne, tako i s likovne i kulturne strane.

BILJEŠKE:

- ¹ D. Pinterović, Najnoviji nalazi iz Dalja, Osj. zborn. IV 19—31
- ² Ista, O rimskoj bronci s terena Osijeka i okolice, Osj. zborn. VIII 71—122
- ³ VHAD V 1901 42—43
- ⁴ Osj. zborn. IV 23 i VIII 71 i dalje
- ⁵ E. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, 284—285; T. CLXXXI, A. Hekler, Römische Bronzen aus Ungarn, Jahreshefte d. österr. archeol. Institutes XI 1908, 240—241
- ⁶ K. Pač, Apolova statua iz Vršana, Gl. zem. muzeja u B. i H. VIII 1896, 273—276
- ⁷ P. Lebel, Les bronzes figurés, Paris 1959 i 1961, 36, T. XXIX, 1 i 2, u Catalogue des collections archéologiques de Besançon (izd. Annales littéraires de l'Université de Besançon, vol. 26)
- ^{7a} Vrijedno je osim navedenih primjera usporediti i Herakla u A. de Ridder, Les bronzes antiques du Louvre I, Paris 1913, 47, pl. 25, zbog aranžmana lavlje kože oko glave i tijela.
- ⁸ Forrers Reallexikon, s. v. Heracles
- ⁹ J. Fitz, Hercules — Melkart ábrázolása érmeken és szobrokon, 10—16, Numizmatikai Közlöny, LVI—LVII Evfolyam 1957—1958
- ¹⁰ H. Cohen II 174—175 br. 814
- ¹¹ D. Pinterović, Mursa za dinastije Severa, Osj. zborn. VII 1960, 36, gdje se navodi i literatura o Heraklovom kultu u Mursi
- ¹² Zahvaljujem se s ovoga mjesta direktoru spomenutog muzeja dr. Lauri Ruaro Loseri, koja mi je dopustila da ovu fotografiju objavim i koja mi je dala još ove podatke: statua je dospjela u muzej 1916. god., s darom bračnog para Oblasser, mjesto nalaza nije poznato, inv. br. 5365.
- ¹³ S. Reinach, Répertoire des vases peints grecs et étrusques II, Paris 1924, 493—497 gdje se navode primjeri iz okolice Amiens, Firence, Napulja, Reimsa Wiesbadena, Beča, Louvrea etc.

- ¹⁴ P. Lebel, *Les bronzes figurés*, Paris 1962, 19—20, T. XVII—XX u *Catal. des coll. archéol. de Montbéliard* (izd. *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, vol. 26)
- ¹⁵ Babélon et Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1895, 53 pl. XII
- ¹⁶ E. Thomas o. c. 283—284, T. CLXXX
- ¹⁷ Kao primjeri tipičnih no slabijih radova mogu se navesti: figura Lara iz Stuttgarta u *Germania Romana, Bilder — Atlas*, Bamberg 1922 T. 75 br. 3 i figura Lara iz Kopljaka, v. Th. Ippen, *Prähist. u röm. Fundstätten in der Umgebung von Scutari*, WMBH VIII 210
- ¹⁸ D. Pinterović, O rimskoj bronci, *Osj. zborn.* VIII 1962, 102—103, T. XVII, 2
- ¹⁹ Ista, o. c. 110 T. XXII
- ²⁰ P. Lebel, o. c. V 47 ad 132
- ²¹ Isti, o. c. 47 ad 132. T. LIV i LV
- ²² Isti, o. c. 48 ad 133, 134 i 135 T. LVI 1, 2, 3
- ²³ D. Pinterović, o. c. 86—89
- ²⁴ P. Lebel, o. c. 30 ad 45 i T. XXXVIII, 45
- ²⁵ P. Lebel, *Catal. des coll. archéol. de Besançon V*, Paris 1961, 64 ad 208 i isti, »Album de planches«, Paris 1959 T. LXXVI i LXXVII
- ²⁶ M. Šeper, Rimski kola iz Poljanca kod Ludbrega, *JAZU* 1962, 388, crt. 1 B
- ²⁷ U British Museumu među izloženom grčko-rimskom broncom vidjela sam 2 slična predmeta s protomama krilatih konja, označena kao »pair of finials from a chariot, probably made in a Greek city of South Italy cca 550 B. C.« Finial, koliko sam se informirala znači završni ukras
- ²⁸ M. Šeper, o. c. 401 crtež 11 B i T. XVIII sl. 60, što su u stvari konjske protome s jahačima
- ²⁹ Rekonstrukciju takovih kola u Panoniji, na kojima se vide mnogi brončani okovi i ukrasi imade Magyar Népműzeum u Budimpešti
- ³⁰ I. Bach, Antikni figuralni brončani predmeti Arheol.-historij. muzeja u Zagrebu, *VHAD XVII*, 1936, 174 i 175 gdje se navode i daljnji primjeri.
- ³¹ P. Lebel, *Catal. des coll. archéol. de Montbéliard III*, Paris 1962, 33 T. XLIII 58
- ³² A. Radnoti, Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, *Dissert. Pann.* Budapest 1938, 81—93, gdje se govori o paterama; D. Pinterović, o. c. 77—78, gdje se navode evidentirane patere našeg terena
- ^{32a} M. Šeper, Antikne geme-amuleti, Zagreb 1941, 5; G. Richter, *Engraved gems*, Roma, 1956, 66.
- ³³ Uspor. H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg, 1951, T. 9 br. 86
- ³⁴ E. Thomas, o. c. 106 T. LXXXIII
- ³⁵ B. Vikić—Belančić, Rimski koštani predmeti iz Osijeka, *Osj. zborn.* II/III 40—42 gdje se navode analogije za takove frizure.
- ³⁶ H. v. Petrikovits, Die Legionsfestung Vetera II, *Bonner Jahrbücher* 159, 108, T. 23
- ³⁷ To pokazuju primjeri u P. Lebel, *Montbéliard 34*, T. XLIV 64 i *Besançon 68*, T. LXXXIV, 1 i LXXXV, 2 i dr.
- ³⁸ P. Lebel, *Catal. Besançon V Texte*, Paris 1961, 69 i *Album des planches*, Paris 1959 LXXXVII, 2
- ³⁹ V. Celestin, Rimski svjetiljke iz Osijeka, *VHAD V* 1901, 42, 43
- ⁴⁰ D. Pinterović, o. c. 92—93, sl. XIV
- ⁴¹ A. Radnoti, o. c. 151—153 T. XIII, 75 i XIV, 83. — Uspor. i H. J. Eggers, o. c. *Talefn*, 11, br. 128
- ⁴² H. v. Petrikovits, o. c. 109—110, T. 23, 4

ROMAN BRONZES IN THE ARCHAEOLOGIC COLLECTION OF THE MUSEUM OF SLAVONIA

This paper is to be considered as a continuation of two previous articles published in nos. IV and VIII of this periodical. This time such bronzes were selected for which no records exist in the old inventory and nothing is known about time, place and circumstances when, where and how they were found or excavated. Most of them presumably were brought into the collection from the site of Mursa and

not bought from dealers or collectors because they have very little artistic or special value for the trade in antiques. Our Museum, from the very beginning in 1877, stuck to its main aim to save and preserve above all Roman finds from the site of old Mursa. There should be no doubt about the whereabouts of the Roman material, were it not for frequent cases of purchases of such material by the Museum in the past which was found in different parts of the old Monarchy. In each case in this selection we had to determine whether an object was brought from other sites or from the grounds of Mursa. Our aim is to give a full account of the history of Mursa and show its significance in the Danubian Limes-system. Therefore we do not wish to lose or omit to study any material from its grounds no matter how unimportant it apparently may seem.

The material includes: statues of gods or spirits; of animals; decorative parts of vessels, candelabra, caskets or furniture. Only for two bronzes sure records exist, i. e. the figurine of Apollo found at Osijek and a pitcher found at Dalj (the old Roman Teutoburgium). Both pieces were not mentioned in the previous accounts of bronzes because they are quite recent acquisitions and have to be included here as additions.

Apollo (pl. I, 1a and 1b), the recent acquisition just mentioned, represents a statue of a higher artistic quality which was probably a product of an Italian workshop in the early imperial time. From the artistic point of view it belongs to the sphere of Praxiteles' followers. It is of special interest in regard to the attribute in his right hand which was undoubtedly a patera. This must be assumed by the position of the palm and fingers and also by the very exact analogies of such attitudes of arms and hands, especially in that of Apollo from Nagydém in Hungary (note 5), and the Lar here on pl. III, 3a and 3b. Both statues of Apollo were meant to be gods of health and medicine. What our example holds in his left hand is undefinable by the preserved fragment. The basis is not preserved, though it surely existed. This beautiful little statue was worshipped in the shrine or the lararium of a Roman or Romanised citizen of Mursa, perhaps in the 1st or 2nd century.

Apollo (pl. V, 5), a miniature figurine on a pedestal. Although of a lesser quality of workmanship and rather damaged it gives us a good idea what such statues looked like, because in this case its small pedestal is preserved too. Apollo has a quiver for arrows on his back, but what the attributes in his missing hands were, we do not know — probably a bow and an arrow. The corroded surface spoiled the otherwise good proportions of the statue, but in spite of it, it might have been only a product of a local Pannonian workshop which of course used standard books of patterns for such statues destined for shrines, lararia or sacraria in homes. The place of origin of this piece is unknown and it is impossible to determine or prove, that it was connected with Mursa.

Heracles (pl. II, 2a and 2b) is a rather well preserved figurine, although without its usual pedestal. Here we have the youthful beardless Heracles who is clad with the lion's skin which covers his head, breast and back and is slung over his left arm. The left hand is clenching an apple (the golden apple of the Hesperides), while the object in his right hand though missing was obviously a club. This statue suggests to be a Hercules-Melkart, or Hercules Gaditanus. This African version of the worship of this hero and god was highly respected by Septimius Severus himself (notes 7—11). Because the make of this figurine shows a minor skill, as is evident by the roughly worked body, head and face, it was probably a product of a Pannonian workshop of the third century. We do not know whether it came into the Museum from Mursa or from some other site in Pannonia. It may have been acquired by purchase from some collector. Once it surely stood in a shrine of some Romanised family of African or Oriental origin the head of which belonged to the civic or military ranks.

Lar (pl. III, 3a and 3b), a statue without legs which were evidently founded separately and therefore easily detached and lost over the ages. The good-natured spirit who protects homes, families, properties and people everywhere is shown here with a patera in his left hand. With his raised arm and missing right hand he certainly lifted a horn, askos or drinking vessel. A close analogy is represented on plate V, 6, also a bronze statue of a Lar, now exhibited in the Archaeologic section of the Civici Musei di Storia ed Arte at Trieste. (For the photo and permission to publish it. I have to thank Dr. Laura Ruaro Loseri, the Director of the Archaeologic Department at Trieste). Analogies are numerous (notes 13—17). Our figurine is a fine piece of artistic value although damaged and incomplete. The damaged state suggests that

it was not bought from a dealer but rather brought in from some Roman layer of Mursa at some casual excavation. In any case it is a good product of an Italian workshop of the 1st or 2nd century and was used as an object of worship in a home.

Eros (pl. IV, 4a and 4b), whose one leg, both arms and wings are damaged and the pedestal is missing. The figurine is shown flying or floating. The attributes in his hands are missing but they were probably a bow and an arrow. His elaborate hair-dressing shows curls on the top and back of his head. He is shown here as an interpretation of the cunning and insolent little god of love who is the cruel tormentor of all creatures on Earth. There do not exist any records of this find but we think that it may have been found at Osijek because it is so similar to the one excavated in this region and published in this periodical (no. VIII, page 121, pl. XVII, 2). Both pieces are rather rough products of presumably local or provincial workshops. They could have been used either on pedestals in shrines as genii or protectores or, which is less likely, as decorative parts on furniture.

The *arm* (pl. VIII, 16) with two missing fingers is a fragment of a statue. By the length of it one can take that the statue was at least 22 cm tall and could have represented one of the larger objects in Roman shrines. This arm, we assume, has been brought in from the Roman layers of Mursa, because being a fragment only it was not attractive enough for trade and not desirable to be bought by collectors or the Museum.

The *pedestal* (sketch no. 1) shows an example of a basis for a statue and it has in the collection some value because it statistically witnesses not only the existence of one more statue in Roman shrines at Mursa but gives also a good example of a somehow elegant shape of a pedestal.

The *zoomorphous bronzes* include:

The *bull* (pl. VI, 7) which is completely preserved but for the pedestal. It is a cursory work and of a mediocre quality. Still it has a character of its own showing the essential lines and contours of a mighty bull. This statue must have been connected with some ancient Oriental worship either in Egypt or elsewhere. There are no records of its origin (for analogies see notes 20—22).

The *monkey* (pl. VI, 8) is a very rough representation of the kind of monkey living in the Old World, without any anatomic exactness. The flat basis and the square part near the monkey's hind legs indicate, this piece served as a decoration on something, perhaps on an armchair or on a seat in a coach, or elsewhere. It is highly probable that it came into our collection from the grounds of Mursa and that it had been a product of a local workshop.

The *horse protome* (pl. VII, 9) attached to a cut across basis is also a cursory work. It is slightly damaged but characteristic in its contours. According to analogies in the Becançon collection and in the Roman Collection of the British Museum, it could easily represent one of the two finials on a wheel axis of a chariot or a coach. We believe that this piece is connected with the life at Mursa and that it served as a decorative part on a coach because in our collection there are several other component bronze parts of a coach (notes 23—29). The make of it also suggests that it probably came from our grounds and that it had been worked in a local workshop.

The *beak* (pl. VII, 10), a fragment of a representation of an eagle which was used either as a symbol of the imperial power or else as an attribute of a statue of the almighty Jupiter. As a small and insignificant fragment it has surely been detached from a statue which existed at Mursa.

The *ram's head* (pl. VII, 11), a fine piece of good quality which undoubtedly formed the end of a handle on a patera, the well known vessel for libations. It may be assumed that this patera was in use at Mursa. Analogies are not rare in Pannonia but so far the ground of Mursa has not yet yielded a similar example. Hence, this piece has to be looked at as a witness of its existence. Fine examples of pateras belong to the early imperial time to which we also ascribe our fragment (notes 30—32a).

The *double mask of a lion* (pl. VIII, 12) might have served as a garnish on a handle of a larger vessel of good quality which was made in some Italian workshop (note 33).

The *mask of a lion* (pl. VIII, 13) of smaller size and of cursory make might also have served as garnish on a casket or vessel and was surely a local product in the 2nd or 3rd century (note 34).

The mask of a woman (pl. VIII, 14) according to the headdress in the shape of a diadem might have been a garnish on some object in Hadrin's time when ladies dressed their hair in this fashion. (note 35). It is also surely a product of a local workshop.

The lion's paw (pl. IX, 18) is a solid and well worked piece which was certainly used as one of the legs of some object of lesser weight.

The lion's paw (pl. IX, 17) of rather poor quality might have served as a leg of a tripod for a kettle or for another light object, such as a candelabrum, a cista etc.

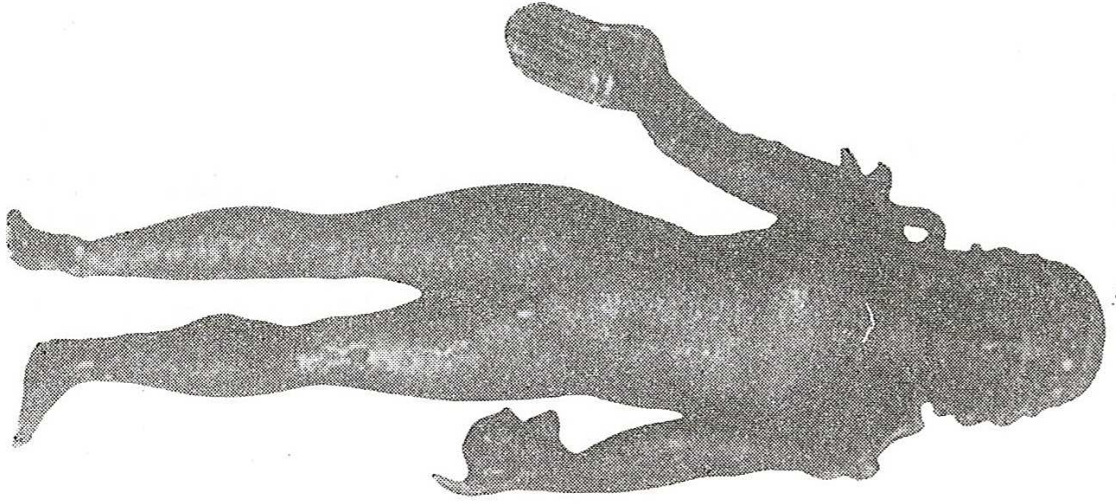
We assume with certainty that all these fragments of masks and paws belonged to objects which once existed here in Roman times.

The frog (pl. VIII, 15) is a pendant and was used as an amulet by someone who was connected with Oriental cults in which frogs played an important role as objects which had curative or protective powers.

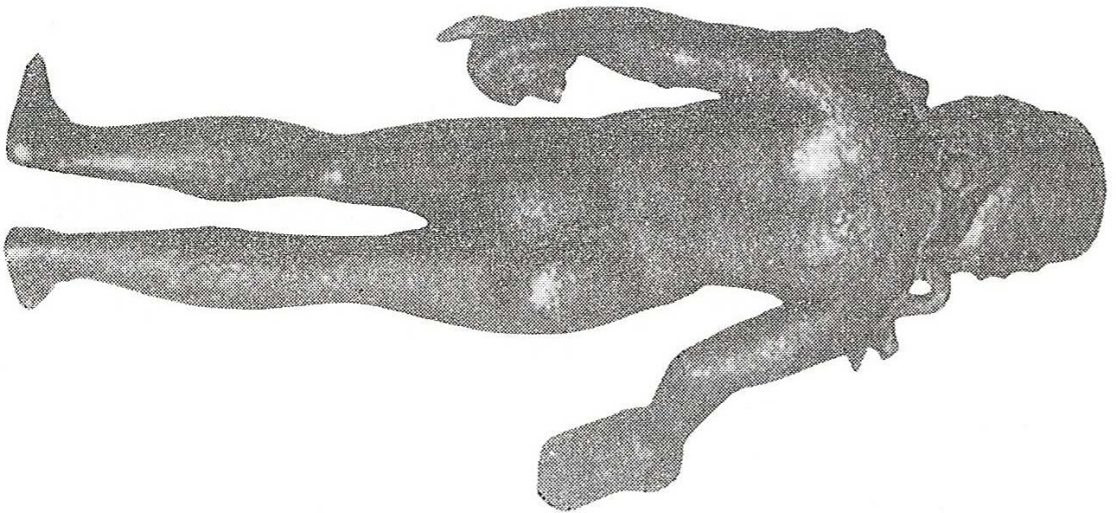
The lamp in foot shape (pl. IX, 19) was first published in 1901 as an object from Mursa in spite of the complete lack of records, and it was not done by mistake. We believe that V. Celestin who published it took for granted its Mursan origin. He certainly knew about its origin although he did not mention it. This case gives us one more reason for assuming that many of the bronzes which we have described here were also found at Mursa. The sketch no. 2 is showing what the lamp looked like in its original complete form. The foot is pulled on with a »solea«. At the big toe a hole is seen where a kind of a beak or horn for the wick was attached. The fragment of a chain still exists on which the lamp could be carried or hung. Analogies of such rare lamps exist, for example in the Besançon Collection (notes 38 and 39).

The pitcher (sketch no. 3) is a recent acquisition which was found at the site of the brickyard at Dalj (the Roman Teutoburgium) where in the past many significant finds were made. The pitcher is a well known type made of bronze tin, which according to A. Radnoti represents one of the usual requisites of Roman soldiers along the Danubian Limes (see notes 41 and 42).

Our primary concern with these bronze objects was to gather the necessary material which with some certainty could be ascribed to remains of Roman life in these parts.



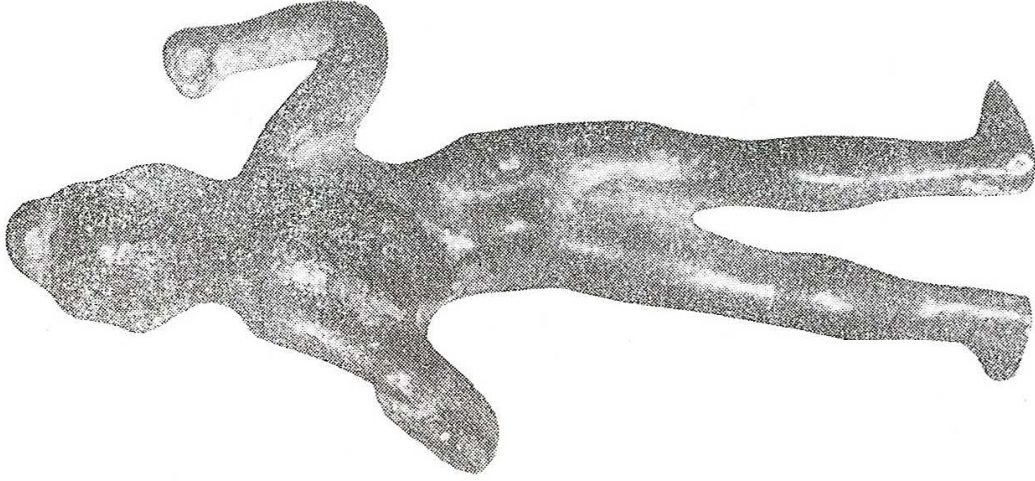
1-a



1-b



2-a



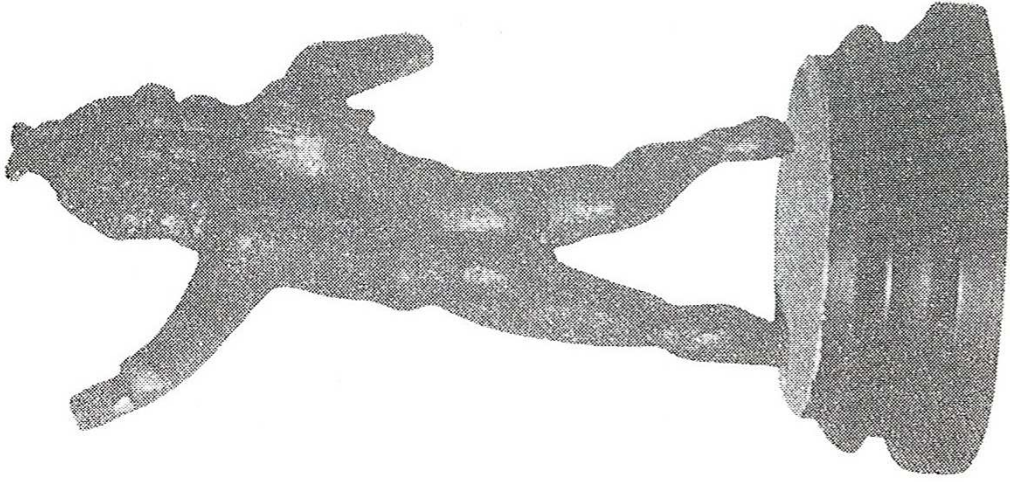
2-b

3-a

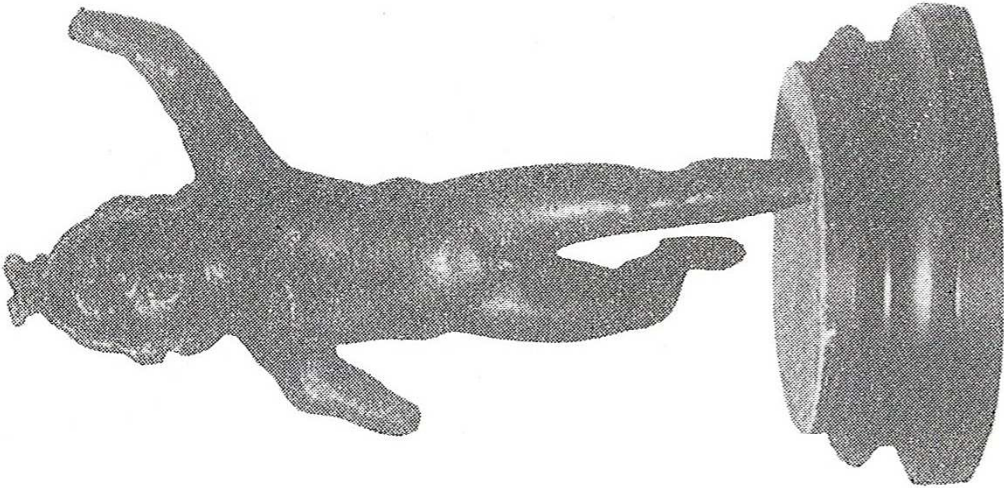


3-b

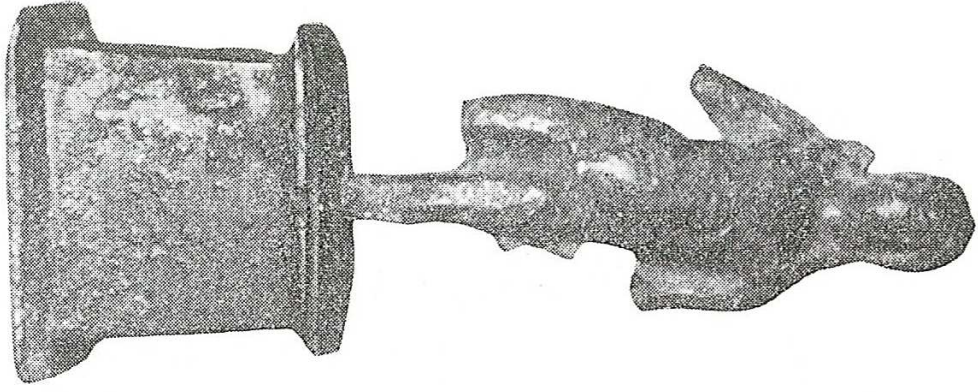




4-b



4-a



5



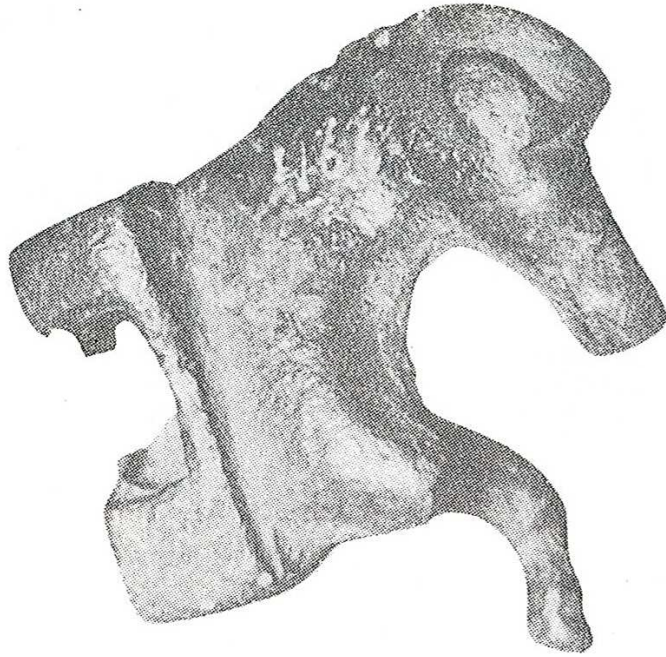
6



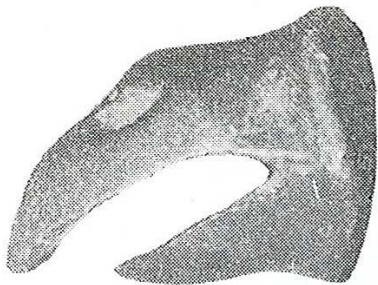
7



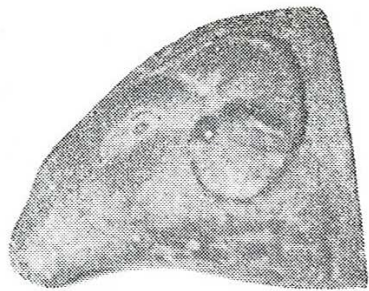
8



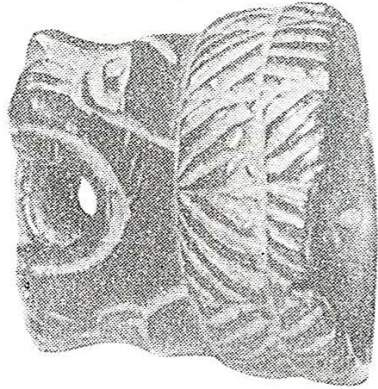
9



10



11



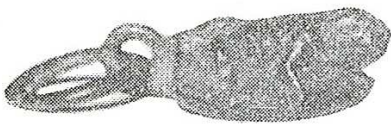
12



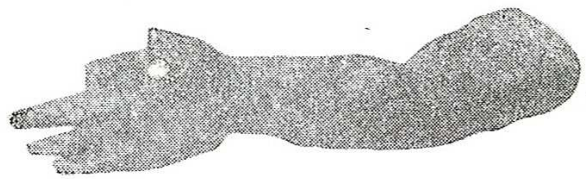
13



14



15



16



17



18



19